

MAXSUS EHTIYOJLI BOLALARNING TA'LIM-TARBIYASIDAGI TENG HUQUQLILIK MUAMMOSINI HAL ETISHDA INKLYUZIV TA'LIMNI AHAMIYATI

Eshboyeva Ozoda Yuldashevna
Axborot Texnologiyalari va Menejment Universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayoniga qo'shish, inklyuziv ta'limni joriy qilishda soha oldida turgan to'siqlar va qiyinchiliklar hamda inklyuziv ta'limni maqsad va vazifalari, imoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishning huquqiy asoslari hamda O'zbekistonda inklyuziv ta'limning joriy holati va mavjud muammolari yoritilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, integratsiyalashgan ta'lim, maxsus ehtiyojli bola, teng huquqlilik, "Bolalarni qutqaring" jamg'armasi, pedagog, defektolog, psixolog

Alohida ehtiyojli bolalarni tarbiyalash masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Maxsus ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim tizimi umumiy ta'lim muassasalarida alohida ehtiyojli bolalarning ehtiyojlarini qondirish mumkin emas degan taxminga asoslanadi. Ammo ushbu maxsus ta'lim muassasalarini tugatgandan so'ng, alohida ehtiyojli bolalar uchun moslashish va ijtimoiy jamiyatga kirish qiyinlashadi. Yana oilasidan uzoqlashishga majbur bo'lib, e'tiborsizlik ruhida tarbiyalanadilar. Ular o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishda ba'zi qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bundan tashqari, alohida ehtiyojli ko'plab bolalar ta'limdan chetda qolishi mumkin.

Davlatimizning ustuvor siyosati yosh avlodni aqlan teran, jismonan sog'lom, ma'nan yetuk, har tomonlama rivojlangan komil inson qilib voyaga yetkazishdan iborat. Buyuk mutafakkirlarimizning asarlarni tahlil qilar ekanmiz, ular o'z asarlari bilan nogiron bolalar ta'lim tarbiyasi mazmunining boy metodologik asoslarini yaratganliklarining guvoximiz. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi buyuk mutafakkirlarimizning barchasi jamiyatni bir butun deb qarab, barcha insonlarni teng deb hisoblaganlar. Demak, maxsus ehtiyojli bolalarga ham jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida ta'lim tarbiya berish hozirgi zamonga o'xshab o'sha XI-XII asrlardayoq buyuk SHarq mutafakkirlarining ham diqqat markazidan chetda qolmagan. Juda ko'plab davlatlarda maxsus yordamga muhtoj bolalarni tarbiya qilishda kompensator imkoniyatlarni rivojlantirish hamda ijtimoiy moslashtirish to'laligicha yo'lga qo'yish maqsadida umumta'lim maktablarida ta'lim berish davlat siyosati rejasiga kiritildi. Buning natijasida esa 1990 yilda Tailanda Umumjahon Konferentsiyasi bo'lib o'tdi. Bu konferentsiyada "Ta'lim hamma uchun" Umumjahon Dekloratsiyasi qabul qilindi. "Inklyuziv ta'lim ingliz tilidan, inclusive, inclusion–uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi. P.f.n, dotsent R.SHomaxmudova "Nogiron va maxsus ehtiyojli ta'lim oluvchilar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar va o'smirlarni rivojlanishidagi nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar, oilaning faol ishtirokida, xususan bolaning ehtiyojini qondirishga va ijtimoiy hayotga moslashtirish va umumta'lim tizimiga to'liq qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir"-deb ta'rif berib o'tgan. Buyuk Britaniyaning "Bolalarni qutqaring" ("Save the children"-2002 yil) jamg'armasi tomonidan nashr etilgan o'quv qo'llanmada inklyuziv va integratsion tushunchalari bir xil ma'noda ishlatiladi. SHunga qaramasdan, ushbu tushunchalar orasida

farq mavjud bo'li, bu farqlarni quyidagicha ifodalash mumkin: -integratsion ta'lim: maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim maktabiga qatnashi; -inklyuziv ta'lim: maxsus ehtiyojli bolalarni sifatli ta'lim tarbiya olishi. Bu ikkala tushuncha o'rtasidagi tafovut yanada tushunarliroq bayon etilgan bo'lib, quyidagicha ta'kidlanadi: Integratsiyalashgan ta'limda bolaga muammo sifatida qaraladi. Nogiron bolaning individual yoki tibbiy holatda maktabga yoki jamiyatga moslashishi kerak. Masalan, eshitishida nuqsoni bo'lgan bola umumta'lim sharoitiga mosla-shishi uchun eshituv apparatidan foydalanib gapirishni o'rganishi kerak. Sog'lom boladan esa imo-ishora tilini va muloqotning boshqa shakllarini o'rganish talab qilinmaydi. O'qishda muammo bo'lsa, bola standart talablarni bajarishi kerak. Aks holda o'qituvchi qo'shimcha mashhulotlar o'tilishi lozim. Inklyuziv ta'lim bolani emas tizimni o'zgartirishni taqozo qiladi. Nazariy adabiyotlarni tahlil qilish jarayo-nida integratsion va inklyuzivlik tushunchalarining o'rtasida umumiylik ham mavjudligi o'rganildi, bu umumiylik zamirida maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimi sharoitiga kiritish yotadi. Xorijiy davlatlarda inklyuziv ta'lim tizimining joriy qilinishini o'rganar ekanmiz, bu ta'lim tizimini joriy etish uchun uzoq vaqtni talab etishini va juda ko'p miqdordagi moddiy mablag' zarurligi aniqlandi. SHuning uchun ham jahon miqiyosida inklyuziv ta'lim tizimining oldida quyidagicha juda ko'plab muammolar va to'siqlar mavjud:

- ◆ ota-onalar uchun o'quv qo'llanmalarining yo'qligi;
- ◆ ko'plab davlatlarda inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha davlat normativ hujjat-larida qayd qilinmaganligi;
- ◆ nogiron bolalarga nisbatan salbiy munosabat;
- ◆ maxsus ehtiyojli bolalarning hamjamiyatda ko'rinmaslik muammosi;
- ◆ maxsus ehtiyojli bolalarning maktabda ko'rinmaslik muammosi;
- ◆ moddiy mablag' muammolari;
- ◆ ta'lim muassasalarini jismoniy moslashtirish;
- ◆ sinfda o'quvchilar sonining ko'pligi;
- ◆ kambag'allik;
- ◆ jinsiy tafovutlarga qarab kamsitish;
- ◆ maxsus ehtiyojli bolalarning boshqalarga qaramligi;
- ◆ favqulodda vaziyatlar mojarolar qochoqlar;
- ◆ kadrlar masalasidagi muammolar.

Haqli savol tug'iladi, nima uchun maxsus ehtiyojli bolalarni inklyuziv ta'lim tizimiga jalb etish kerak? Yuqorida keltirilgan muammolarni hal etib, inklyuziv ta'lim tizimiga o'tishga qanday zaruriyat bor? Darhaqiqat, bu ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish oson kechmaydi. Ammo bu ta'lim tizimining nafli jihati juda ko'p bo'lib ular sirasiga quyidagilar kiradi:

- ◆ inklyuziv ta'lim qashshoqlik va ajratish iskanjasidan qutulishga imkon beradi;
- ◆ inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli bolaning o'z oilasi va jamiyat davrasida bo'lishga imkon beradi;
- ◆ inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi;
- ◆ kamsitishlarni oldini oladi;

Umumta'lim muassasalari sharoitida maxsus ehtiyajli bolalarga ta'lim tarbiya berishning o'zigina samarali natija bermaydi. Buning uchun maktabda pedagoglar, defektologlar, psixologlar tomonidan do'stona munosabat muxitini yaratish lozim. Sinfda do'stona munosabat muhitining shakllanishi sog'lom va maxsus ehtiyajli bolalarning bir-birlariga nisbatan mehr-muhabbatli bo'lishlariga, bir birlariga doimo yordam berishlariga zamin yaratadi. Imkoniyati cheklangan bolalarning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Bu esa korreksion-pedagogik ishni samarali va osonroq kechishini ta'minlaydi. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar-ning umumta'lim muassasalarida ta'lim olishlari uchun qo'shimcha moslamalar-ning yaratilishini va shu yo'l bilan nogiron bolalar uchun qulay shart-sharoitlarni talab qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalarning inklyuziv ta'lim-tarbiyasini amalga oshirishga, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirishga qaratilgan ishlarni samarali olib borish uchun maxsus soha xodimlari hamda nogiron bolalar ota-onalariga inklyuziv ta'limning mohiyati, ahamiyati, ijtimoiy zarurligini tushuntirish ham mas'uli-yatli ishlar jumlasiga kiradi. Zero maxsus yordamga muhtoj bolalarning asosiy muammolarini ular o'zlari yashab turgan muhitdan, oiladan uzoqda ta'lim-tarbiya berish bilan hal qilib bo'lmaydi. Imkoniyatlari cheklangan jamiyat a'zolari sog'lom jamiyat a'zolari bilan teng huquq va imkoniyatlarga ega bo'lmas ekan ijtimoiy integratsiyaga erishish mushkul vazifa. Maxsus ehtiyajli bolalarning ta'lim-tarbiyasida tenghuquqlilik muammosini hal etish bugungi kunning dolzarb muammosi-laridan biridir. Ammo bugungi kunda ham juda ko'plab bolalar turli xil sabablarga ko'ra ta'limdan chetda qolmoqdalar.

Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy masalalarini ko'rib chiqish, mutaxassislarni tayyorlash, malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqish lozim. Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili mavjud. Birinchidan, imkoniyati cheklangan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus ehtiyajli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalana-dilar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillari asosida tarbiyalana-dilar, nogiron bolalarga nisbatan yanada mehri-bonroq va e'tiborliroq, nisbatan sezgirroq bo'ladilar, ularga g'amxo'rlik ko'rsa-tishni tabiiy hol deb biladilar. Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdosh-lari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligini his qiladilar va ijtimoiy hayotga osonroq va ertaroq moslasha boshlaydilar. Inklyuziv ta'lim imko-niyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiyasida ota-onalar, pedagoglar, mutaxas-sislar, mahalla hamkorligida ish olib borishni talab qiladi. Inklyuziv ta'limni amaliyotga o'ziga xos tarzda joriy qilish uchun pedagogik, tashkiliy va uslubiy ishlar zarur. Maxsus ehtiyajli bolalarning umumta'lim sharoitida o'qitilishi ular-ning o'ziga xos xususiyatlari, nuqson turi, darajasi va sinfdagi bolalar sonini e'ti-borga olgan holda tashkil qilinadi. Avvalo shuni ta'kidlash joizki, o'quvchilarning yoshlari bir xil bo'lsa-da, lekin ular bir-birlariga o'xshamaydilar. Har bir bola o'z imkoniyat darajasida rivojlanadi. Atoqli psixolog olim L.S.Vigotskiy aytganidek: «Har qanday ruhiy yoki jismoniy nuqsonda ham taraqqiyot davom etadi». Inklyuziv ta'limning joriy etilishi milliy, tashkiliy va uslubiy islohotlarni talab etadi. «Umumta'lim» va «Maxsus ta'lim» o'rtasidagi to'siqlar olib tashlanishi kerak.

Xulosa qilib shuni aytishimiz kerakki, kichik biznes va tadbirkorlik rivoji, huquqiy asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinib, ayni paytda kichik biznes va tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash borasidagi qonunchilikka o'zgartish va qo'shimchalar kiritilib, milliy qonunchilikning ushbu sohasiga oid normalar qo'shil-moqda. Endilikda yuqoridagi ajdodlarimizning ilmiy merosi, ijtimoiy-siyosiy faoliyatini o'rganish, yoshlarning xayriya ishlari bilan tanishish zamonaviy ziyolilar oldidagi asosiy dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Xorijiy va milliy fanlarni o'rga-nishdan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlab o'tish joizki, rahm-shafqat, o'zgalarga yordam ko'rsatish, muhtojlarni qo'llab-quvvatlash kabi fazilatlar mamlakatimizda inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish va rivojlantirishda muhim tayanch omil

bo‘lmoqda. Barcha bolalarning individual psixologik, shaxs xususiyatlari, idrok qilish darajasi, zehn va idroki turlichadir. Shu bois maxsus ehtiyojga ega bo‘lgan bola ta‘lim olayotgan inklyuziv sinflardagi o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish masalasi yanada murakkabroq muammolarni hal etishni talab etadi. Inklyuziv sinfda o‘qituvchi bolalarning imkoniyatini e‘tiborga olib, darslarni shunga muvofiq rejalashtira olsa, bolalarning nogironligi bilim olishiga ta‘sir qilish va qiyinchilik-larni bartaraf etishning samarali yo‘llaridan foydalansa, maktab va oila hamkor-ligini to‘la yo‘lga qo‘ya olsa, nogiron bolaning kelajagiga ishonch bilan qarasagina dars jarayonining muvaffaqiyatli kechishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azimjon o‘g, Oppoxo‘jayev Xojixuja. "THE EFFECTIVENESS AND DRIVING FORCES OF THE APPLICATION OF PEDAGOGICAL METHODS IN THE PROCESS OF INCLUSIVE EDUCATION." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.3 (2023): 558-562.
2. Azimjon o‘g, Oppoxo‘jayev Xojixuja, and Yigitaliyeva Sarvinoz. "INKLYUZIV TA‘LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA OILA VA MAKTAB HAMKORLIGINI KUCHAYTIRISH IJTIMOY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA." *Conference Zone*. 2022.
3. Azimjon o‘g, Oppoxo‘jayev Xojixuja. "INCLUSIVE EDUCATION SYSTEM PROGRESS OF THE PROCESS." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.11 (2022): 199-206.
4. Oppakhho‘jayev S.O, Khojikhuja Azimjon. "Technologies For Developing Inclusive Readiness Of Families Based On A Competent Approach." *Asian Journal Of Multidimensional Research* Issn: 2278-4853.
5. Oppokkhujayev S.O, Khojikhuja, and Makhliyo Yuldoshzoda. "PRINCIPLES OF WORKING WITH CHILDREN WITH COCHLEAR IMPLANTS." *International Conference on Education and Social Science*. Vol. 1. No. 1. 2023.
6. Ismadiyarov, Y., & Nabiulina, L. (2019, November). Informational ensuring innovative management of higher education system. In *2019 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT)* (pp. 1-5). IEEE.

